

70 Aila Viholainen, Jaana Kouri, Tiina Mahlamäki (toim.): *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020. • Olli Piirtola

73 Ulla Piela ja Petja Kauppi (toim.): *Käsityksiä kuvitteellisista maailmoista*. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020. • H. K. Riikonen

76 Markus Mantere, Jorma Hannikainen ja Anna Krohn (toim.): *Ilmari Krohn: tutkija, säveltäjä, kosmopoliitti*. Taideyliopiston Sibelius-Akatemia 2020. • Aila Viholainen

78 Heikki Oja: *Eksoplaneetat*. Tähtitieteellinen yhdistys Ursa 2020. • Markus Hotakainen

79 Piia Einonen ja Miikka Voutilainen (toim.): *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Vastapaino 2020. • Aki Alanko

81 Juho Saari: *Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu?* Gaudeamus 2020. • Merja Leppälahti

83 Ilppo Vuorinen: *Seili – Elon kirjoja*. Kustannus Aarni 2020. • Ilpo Haahtela

Kuvittelu tutkimuksen apuvälineenä

Aila Viholainen, Jaana Kouri, Tiina Mahlamäki (toim.): *Kuvittelu ja uskonto. Taustoja, tulkintaa ja sovelluksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020.

Ryhmä turkulaisia ja helsinkiläisiä uskontotieteilijöitä alkoi kokoon-tua vuodesta 2016 kuvittelun käsitteen äärelle. Mukaan tuli perinteentutkimuksen ja teologian asiantuntijoita. Ryhmä halusi poh-tia ja kokeilla, mitä hyötyä kuvit-telun käsitteestä voisi olla monitie-teisessä uskonnotutkimuksessa. Alkuperäisenä kiinnostuksen koh-teena olivat kuvittelun tekniikat. Ryhmässä syntyi yksitoista artikke-lia, jotka on julkaistu nimellä *Ku-vittelu ja uskonto*. Tässä teoksessa mielikuvitus ja fantasia eivät ”jä-ä aliteoretisoitujen jäännöskatego-rioiden epämääräiseen ryhmään”, kuten Helsingin yliopiston folklo-ristiikan professori Lotte Tarkka artikkelissaan kirjoittaa, vaan ne nostetaan keskiöön ja ehkä vähän korkeammallekin.

Kiinnostus kuvittelua ja mieli-kuvitusta kohtaan on lisääntymäs-sä kansainvälisessä tutkijamaail-massa. Kiinnostusta on lisännyt erityisesti Yuval Hararin vuonna 2014 englanniksi ilmestynyt menestysteos (*Sapiens., Ihmisen ly-hyt historia*, Bazar 2016), jonka viesti on: ”Homo sapiens hallit-see maailmaa, koska se on ainoa eläin, joka voi uskoa asioihin, jot-ka ovat olemassa puhtaasti sen

omassa mielikuvituksessa, kuten jumaliin, valtioihin, rahaan ja ih-misoikeuksiin.”

Lukija voisi olettaa teoksen nimen *Kuvittelu ja uskonto* pe-rusteella, että käsiteltäisiin us-kontoa. Näin ei kuitenkaan ole, vaan teoksessa käsitellään eräi-tä uskonnollisia, uskonnon kal-taisia tai uskomuksellisia ilmiöitä. Sen monipuolisen ja monitietei-sen – ja siksi lukijaa ehkä häm-mentävänkin – sisällön omaksu-mista helpottaa Aila Viholaisen perusteellinen, tutkimusotteen taustan sekä artikkelit esittelev-ä johdanto. Kirjan artikkelien aiheina ovat keskiaikainen us-kontokuvasto (Aila Viholainen), poeettinen mielikuvitus 1600-lu-vulla (Tomas Mansikka), kaleva-lamittainen myyttirouhe (Lotte Tarkka), Lourdesin nousu maail-manluokan pyhiinvaelluskoh-teen (Terttu Utriainen ja Kari Mikko Vesala), 1900-luvun alu-sa profetoinut neljän lapsen äiti Helena Konttinen (Päivi Salmes-vuori), Kersti Bergröth in antropo-sofia (Tiina Mahlamäki), kirjoitta-jan omakohtainen shamanismi (Jaana Kouri), katastrofieloku-vien juonelliset yhteydet Raama-tun teksteihin (Heikki Pesonen) ja rukouskäytännöissä kuviteltu Jumala (Minna Opas). Epilogina tarjoillaan itsereflektiota: miten uskontotiede toimii uskonnon ku-vittelijana (Teemu Taira).

Viholainen tarjoaa heti kärkeen käsitteelliseksi sateenvarjoksi Be-nedict Andersonin käsitettä ”ku-vitellut yhteisöt”. Kirjoittaja kertaa Andersonin näkemyksiä varsin us-kollisesti välttämättä sen ansan, mis-tä professori Jussi Pakkasvirta va-roitti tämän lehden numerossa 6/2019 (”Mitä Anderson tarkoitti-kaan ’kuvitellulla yhteisöllä’”):

Kansakuntia ei Andersonin mukaan siis pitäisi pohtia ”kuvittelun” tai realis-tisuuden perusteella, vaan niiden ole-musta tulisi tarkastella kuvittelemisen tyyliin tai tavan perusteella. Tämä on se kohta, joka useilta Andersonin pinta-puolisilta siteeraajilta jää ymmärtämät-tä. [...] Andersonin usein pinnallisesti siteerattu ajatus kansakunnasta ”kuvi-

teltuna poliittisena yhteisönä” auke-
aakin paremmin hänen käyttämänsä
termin ”anonyymi yhteisöllisyys” (*com-
munity in anonymity*) avulla.

Tässä kiteytyy myös tämän
teoksen artikkeleiden perusnäke-
mys: vaikka aina ei ole kyse an-
dersonilaisittain anonyymista yh-
teisöllisyydestä, niin yksilöiden
(Lourdesin paimentyttö Bernadet-
te, hurmossaarnaaja Helena Kont-
tinen, shamaani Jaana Kouri) kuvit-
telemat asiat jaetaan yhteisöllisesti
ja näin syntyneitä uutta todellisuutta
myötäkuvitellaan jatkossa. Siksi
tulkitaan, että myös uskonnolliset
yhteisöt ovat muodostuneet ihmis-
ten mielissä erilaisten medioiden ja
käytäntöjen välittämänä. ”Kuvitel-
tu” ei ole irrealista, vaan yhteisöt
ovat kuvittelemalla todellisiksi tuo-
tettuja. Tämä näkemys matkaa yh-
dentoista kirjoittajan teksteissä läpi
teoksen.

Selväksi tulee, että kuvittelu
ei ole ”pelkkää kuvittelu”, vaan
imaginaatiota, imaginääriin saat-
tamista näkyväksi, sosiaalista ja
sosiaalisia muodostumia lujitta-
vaa yhteisöllisyyttä, luovaa toi-
mintaa sekä tässä yhteydessä en-
nen muuta tutkimusmenetelmä.
Teoksen artikkelit linkittyvät hy-
vin kansainväliseen tutkimuskir-
jallisuuteen. Gordon Kaufmanin
(*Theology as Imaginative Con-
struction, 1982*), Wouter Hane-
graafin (*Religion and the Historical
Imagination, 2017*) ja Daria Pezollin
Olgiatin (*Religion in Cultural Imag-
inary, 2015*) teokset nostetaan
erityisesti esiin. Psykoanalyttik-
ko Cornelius Castoriadisn radi-
kaali näkemys on lyhyesti esitelty:
ihmiset kollektiivina kuvittelevat ja
tekevät maailmansa, imaginaatio
on olemassa ennen fiktiivisena ja
reaalisen eroa ja siten luovien
prosessien alkulähteenä.

On syytä huomata, että
uskontotieteen tutkimusmaail-
massa imaginaatio on toistaisek-
si kuitenkin lähinnä sivuosassa tai
tutkimusmetodina. Kuvittelun ra-
joiksi määräytyvät jo olemassa
olevat, valmiiksi kuvitellut kohteet
ja ilmiöt, jotka niin uskonelämään

sä kokeva uskova kuin tutkijakin
kuvittelevat uudelleen esiin, lähin-
nä myötä- tai täydennyskuvittele-
misena. Kirjan artikkeleiden kuvit-
telua koskevat käsitteellistykset,
teoriat ja näkökulmat vaihtelevat
ja ovat osin toisilleen jopa vastak-
kaisia.

Viholainen kuvaa keskiaikais-
ta kuvittelua, joka oli vain yksi väli-
ne tietyn jumalallisen totuuden ta-
voittelussa. Silloin kuvittelu ei ollut
vapaata ja uutuuteen pyrkivää. Ku-
vittelun esineinä olivat kuvat ja veis-
tokset. Kirjoittaja tarkastelee viittä
kuvaa ja yhtä veistoskokonaisuutta.
Kuvien avulla harjoitettiin hartaut-
ta, tehtiin propagandistista jakoa
”meihin” ja ”muihin”, saatettiin us-
komaan, herätettiin tunnetiloja sekä
kannustettiin parannukseen.

Mansikka haastaa Hanegraafin
näkemysuskontoihin kyt-
keytyvästä kuvittelusta petollisena
ja harhaan johtavana sekä tekee
tärkeän jaon kriittiseen ja religio-
nistiseen eli tiettyyn uskontoon
sitoutuvaan uskonnon tutkimuk-
seen. Mansikka myös esittelee
René Descartesin ajatusta poeet-
tisen eli luovan kuvittelun ensisi-
jaisuudesta sekä Giambattista Vi-
con kolmijaon luovaan, myyttiseen
ja rationaaliseen kuvitteluun. Nuori
Descartes tiivistä asian siten, että
ihmissessä on tiedon siemeniä, joi-
ta runoilijat herättelivät ja filoso-
fit koulivat.

Tarkan mukaan mielikuvituksen
käsitteen kautta voidaan pur-
kaa kulttuurientutkimuksen ongel-
mallisia erotteluja ja dikotomioita.
Kansanrunoutemme tutkimustradi-
tioissa voidaan kansanomai-
sen mielikuvituksen käsitettä avata
kulttuuriseen, kollektiiviseen ja
traditionaaliseen ulottuvuuteen.
Tapausesimerkit ovat mielenkiin-
toisia: latvajärveläisen Miikkailli
Perttusen ja aajuolahtelaisen Toa-
rien kalevalamittaiset runonpätkät
Väinämöisestä tuonpuoleisissa.

Utraisen ja Vesalan kuvaus-
ta Lourdesin kehittämisestä kato-
listen pyhiinvaelluskohteeksi yh-
distää Salmesvuoren kuvaukseen
hurmossaarnaaja Konttisesta pait-
si lähdemateriaalin runsaus myös

ilmiöiden aikajänteiden ilmei-
nen rajallisuus. Lourdesin ihme ja
Konttisen profetiat osoittavat us-
konnollisen kuvitteluilmiön yleis-
maailmallisuutta. Molemmissa
tapauksissa on kuvattu sekä kiehtovasti
että hienovaraisesti ilmiötä,
joihin etsitään tulkitsemista ja
ymmärtämistä. Konttisen saarna-
amista kuvaillaan kehotekniikkaa
soveltavaksi ja kiehtovaksi perfor-
manssiksi, joka lumosi kuulijoitaan
11 vuoden ajan, kun Lourdesissa
lumo on kestänyt jo 163 vuotta.

Mahlamäki tarkastelee kuvitel-
lua uskontotiedettä, kirjallisuustie-
dettä sekä esoteriikan tutkimusta
yhdistävänä tekniikkana, joka voi-
daan ottaa käyttöön tai jota voi-
daan harjoitella ja harjoittaa ha-
luttaessa olla yhteydessä toiseen
todellisuuteen. Tämä toinen to-
dellisuus määritellään henkiseksi
maailmaksi, tuonpuoleiseksi, yli-
luonnolliseksi olennoiksi tai vai-
najiksi. Kuvittelu nähdään myös
vaaraksi, joka voi houkuttaa vää-
riin mielikuviiin ja irralleen arjesta.
Steinerin antroposofia taidekäsi-
tyksineen asemoidaan osaksi korkeampaa
tietoa tavoittelevaa länsimaista
esoteriaa ja okkultismia. Kersti
Bergroth omaksui kirjailija-
kutsumukseensa antroposofisen
viestin välittämisen. Tapausesi-
merkkinä ja analysoinnin kohteena
on Bergrothin heräämisensä jäl-
keen kirjoittama teos. Artikkelin
yhteenvetona on, että kuvittelu
voi toimia siltana eri maailmankat-
somusten välillä.

Kouri on toteuttanut autoetnogra-
fista tutkimusmenetelmää koo-
tessaan materiaalia artikkeliinsa
”Nykyshamanismi kuvittelun tek-
niikkana”. Hän on ollut yli kaksi-
kymmentä vuotta shamaanina.
Shamanismista esitellään eri suun-
tauksia, historiaa sekä toimintakult-
tuuria. Toiminnan perusrakenteeksi
esitetään shamaanin tietoisuuden
muutos, joka mahdollistaa shama-
nistisen matkan tietoa antavien
maailmankaikkeuden kerroksiin
kohtaamaan sekä ihmisiä, eläimiä
että kuolleita edustavia henkiä. Lo-
puksi tietoa sovelletaan käytän-
töön. Matkaa edeltäen shamaani

helistelee, rummuttaa, viheltää tai laulaa hengille kutsun. Artikkelit ei kuitenkaan varsinaisesti kerro, mitä tietoa matkatuliaisina saadaan.

Pesonen avaa näkymän modernin viihde-elokuvan ja Raamatun apokalyptisten kirjoitusten yhteyteen. Hänen artikkelissaan ”Ekoapokalypsin kuvittelua länsimaisessa elokuvassa” näkökulma siirtyy kuvittelusta kerronnallisuuteen. Näissä elokuvissa kuvitellaan mennyttä aikaa ja tulevaisuutta sekä rakennetaan tarinoita, joiden kaava on perinteisen kolmijakoinen: ennen katastrofia, katastrofin aikana ja katastrofin jälkeen. Kuvittelu kytketty toki kulttuurisiin konventioihin. Apokalyptisten populaarielokuvien juuret nähdään Danielin kirjassa ja Johanneksen ilmestyksessä. Sekulaarien maailmanloppujen ero uskonnollisiin on siinä, että niissä ei aivan kaikki lopu, vaan maailmanloppu saadaan ehkäistyä.

Kun Kourin tapausesimerkkinä on hänen oma toimintansa, niin Oppaan Perussa yine-kansan parissa tehty työ edustaa teoksen ainoaa kenttätutkimusta. Alaotsikko on ”Kristillinen rukoilu ja kuvittelun teknologiat”. Tutkimuskohteina ovat yine-kansan evankeliset ja helluntailaiset rukoilijat. Tässäkin yhteydessä painottuu tutkimuskohteen käsitteellistäminen.

Robert Sharf on esittänyt, että sisäistä uskonnollista kokemusta ei voi lainkaan tutkia, koska sitä ei voi käsitteellistää. Nyt Opas on tehnyt todella työtä käsitteellistäessään rukoukokemusta. Hänen mukaansa taustalla vaikuttaa ensin kieli-ideologia, toiseksi ne aineelliset ja ruumiilliset tavat, joilla Jumalaa ja jumalasuuhdetta rukoilussa kuvitellaan. Rukousideologia eli ymmärrys rukouksen ja rukoilun semioottisista ja aineellisista toimintatavoista ja mahdollisuuksista ohjaa prosessia. Neljäntenä ovat Vincent Crapanzanon käsitteet *rajamaa* ja *rajantakainen* edustamassa rukousprosessia, sen jälkeen *afektiivinen mimesis* kuvaamassa rukouksen tunteenomaista ja jäljit-

televää luonnetta ja viimeksi filosofi Maurice Merleau-Pontyn käsite *kiasma* kuvaamassa rukoilijan omalla rukoustoiminnallaan mahdollistamaa Jumalan kohtaamisen mentaalista aktia. Tiivistettynä: ”Rukoilu voidaan nähdä affektiivis-mimeettisenä kuvittelun prosessina ja kohtaamisen paikkana, jossa Jumalan läsnäolo ja vuorovaikutus Jumalan kanssa tuotetaan ja voidaan fyysisesti kokea.” Tutkija raportoi löydöksinään muun muassa sen, että yine-kansan ja evankelisten rukous eli arjessa sekä oli hiljaista, intiimiä ja yksityiskohtaista. Helluntailainen rukous sen sijaan keskittyi suuriin teemoihin, maailmanlaajuisiin asioihin, hyvän ja pahan taisteluun. Sävyltään se oli ylistävää, kovaäänistä ja toistavaa. Sen enempää asiaa problematisoimatta on sivuutettu kokonaan yine-kansan vanhin ja suurin uskonnollinen yhteisö eli katoliset, koska nämä eivät olleet kiinnostuneita pohtimaan rukoilujaan. Yhteenvedossa todetaan, että ”rukoilu kuvittelun teknologiana ei ole aineeton verbaalinen tapahtuma vaan hyvin ruumiillinen prosessi. Rukouskuvittelu tapahtuu ruumiillisesti, crapanzanolaisella rajamaalla, jossa pyrkimyksenä on ”ruumiin avautuminen” ja sitä kautta mahdollistuva kiasmaattinen yhteys Jumalan kanssa.

Viimeisenä artikkelina on Tairan katsaus uskontotieteeseen uskonnon kuvittelijana. Taira valottaa tässä yhteydessä yhtä uskontotieteen peruskysymystä: onko uskonto ilmiönä olemassa *sui generis* eli ilmiönä omaa luokkaansa, vai onko kyse naturalistisesti ymmärrettävissä olevasta, yleisemmästä tausta-ajatuksesta tai ilmiöstä. Kirjoittaja väittää pyrkivänsä välttämään tätä jaottelua tarkastelussaan, mutta ei siinä täysin onnistu. Uskontotieteelle esitetään seuraavat kuusi painotusta: 1. uskomus- ja tekstikeskeisyys, 2. kokemuskeskeisyys, 3. jäsenyyskeskeisyys, 4. uskonnon kaikkiallisuus, 5. kulttuurikeskeisyys ja 6. ihmiskeskeisyys. Yleisenä haasteena esitetään, että uskontoa voi-

si olla hyvä ”kuvitella toisin”.

Käsillä on kattava, monipuolinen ja stimuloiva teos kuvittelun, folkloristiikan, uskontotieteen ja uskonnon yhteyksistä. Teos on erinomaisesti toimitettu ja huolellisin alaviitein sekä kattavin lähdeluetteloin varustettu. Yhtä lailla mielenkiintoista on se, mikä on jäänyt tällä kertaa tarkastelujen ulkopuolelle, kuten uskonnon kuvittelemisen maailmassa niiden ihmisten kohtalo, jotka eivät pysty kuvittelemaan mitään (afantasiahenkilöt). Mielenkiintoista olisi jatkossa tarkastella, pidetäänkö varhemmin kuviteltuja asioita jonnekin todempina kuin myöhemmin kuviteltuja. Kuvittelu ja mielikuituksen eri sävyt ja syvempi olemus sivuutetaan ikään kuin annettuna ilmiönä, mitä se tuskin on. Varmaan yleisenä tieteelliseen toimintaan sopivana tiivistelmänä toimii Tairan artikkelin motto: ”Minkä tahansa kohteen kurinalainen tutkijain on muun ohella hyökkäys itsestään selvyyksinä pidettyjä asioita kohtaan etenkin uskonnon tutkimuksen ollessa kyseessä.”

OLLI PIIRTOLA

Kirjoittaja on jyväskyläläinen eläkkeellä oleva lääketieteen tohtori, psykiatrian erikoislääkäri ja ryhmäpsykoanalyttikko.